

**ДІВЧИНКА АБО ХЛОПЧИК? БОКАЛ АБО ЧАРКА?
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ
НОВЕЛИ ГЕЗИ ЧАТА ЙОЖІКА)**

Єлизавета Ладані

Abstract

The article presents examples of Ukrainian translation solutions, based on the short story of the Hungarian novelist Géza Chath. The translations are made for a competition announced by the Hungarian Balassi Institute.

Keywords: translation, Géza Chath, Hungarian short story.

Декілька років тому в Угорщині було оголошено конкурс на кращий художній переклад іноземною мовою творів угорських письменників. У мене була нагода ознайомитися, оцінити та прокоментувати художній переклад перших трьох частин новели Гези Чата *Йожіка* одного з конкурсантів. Згідно з умовами конкурсу автор перекладу для мене був невідомим.

У статті розглядатимуться перекладацькі рішення конкурсанта та запропоновані варіанти виправлення перекладу українською мовою з метою звернення уваги на можливі помилки та пояснення їх виникнення. Адже кожний майбутній перекладач художньої літератури може засвоїти найкращі перекладацькі методи через аналіз та усвідомлення виправлення помилок.

Переклад художньої літератури вважається одним із найскладніших видів перекладацької діяльності. Художній переклад вимагає від перекладача не лише володіння літературною мовою першотвору, а й передбачає досконале знання цільової мови. Окрім цього, митець має бути добре ознайомленим з культурним та історичним надбанням чужого народу. Перекладачеві потрібно подолати ряд труднощів під час передачі змісту твору, збереження його художньо-естетичних цінностей та стилю.

Ознайомлення з життєвим шляхом автора, з його творчим доробком, розуміння його особистого світогляду, розкриття можливих факторів, що спонукали письменника до написання певного худож-

нього твору значною мірою полегшують роботу перекладача при виконанні перекладу.

Геза Чат (справжнє прізвище та ім'я Йозеф Бреннер, 1887–1919) – угорський прозаїк, драматург, художник та музикант, молодший двоюрідний брат угорського письменника Деже Костолані, який народився в сербському містечку Суботица в Австро-Угорщині. За фахом він був лікарем-невропатологом. Геза Чат був одним із перших, хто ознайомився з науковими працями психоаналітичної школи австрійського невролога Зігмунда Фрейда. Об'єктом його творчих досліджень були незнайомі та непередбачувані глибини людської душі. У творах письменника поєднуються його особиста психологічна криза та соціальна криза тогочасної Австро-Угорщини. Значним емоційним джерелом виявилися спогади письменника з дитинства.

Через поставлений лікарями невірний діагноз та незліченні екзистенційні переживання Геза Чат почав вживати опіум, морфін. Його життєвий шлях супроводжувався неймовірною духовною боротьбою та трагічними подіями. Геза Чат намагався позбутися важкої залежності від наркотиків, однак особисті трагедії у житті письменника призводять до виснаження його нервової системи. 22 липня 1919 року Геза Чат застрелив дружину, після чого потрапив в психіатричне відділення лікарні міста Суботица. Він тікає з лікарні і, прямуючи до Будапешта, потрапляє в руки сербських солдат поряд з демаркаційною смугою в Келебії. Не витримуючи важких випробувань долі, письменник покінчує життя самогубством.

І героями новел Гези Чата часто керує не конкретна мета, до дії їх спонукають стримані, часом не проявлені почуття та емоції, пригнічений гнів і роздратованість. Тому у творах письменника багато душевнохворих, нещасних персонажів.

На початку ХХІ століття інтерес до творчості угорського письменника значно зріс. Твори і відверті щоденники Гези Чата перекладені англійською, французькою, німецькою, італійською, португальською, польською, естонською, російською мовами. Як письменник-новеліст Геза Чат дебютував у 1903 році. Його перу належать близько сотні новел та оповідань, значна частина з них пізніше була упорядкована у збірки, що вийшли під назвами: *A varázsló kertje* [Сад чародія, 1908]; *Az albíróék és egyéb elbeszélések* [Судді першої інстанції та інші оповідання, 1909]; *Délutáni álmom* [Післяполуденний сон, 1908];

Schmith mézeskalácsos [Пряничник Шміт, 1908]; *Muzsikások* [Музиканти, 1908]. Драматичну спадщину письменника становлять вісім п'єс, однак у повному обсязі ми маємо лише частину з них. Драма *A Janika* [Яніка, 1911] (про життя провінційного міщанства) вважається однією з найкращих п'єс письменника. Відомими п'єсами письменника є також *Hamvázószersda* [Попільна середа, 1911], *Horváték* [Хорвати, 1912] та поставлена після 1912 року за новелою *Az albíróék* [Судді першої інстанції] п'єса *Kisvárosi történet* [Історія провінційного міста]. Відомий угорський режисер театру і кіно Янош Сасс за мотивами новел Гези Чата у 1997 році зняв фільм *Хлопчики Вітман*, що мав величезний успіх у Будапешті, Генті, Брюсселі, Чикаго, Тромсе. У 2007 році за щоденниками Гези Чата кінорежисер поставив фільм *Опійум*.

Написана у 1909 році новела Гези Чата *Йожіка* уперше друкується у збірці оповідань *Délutáni álmom* [Післяполуденний сон], що виходить у 1911 році. Автора новели можна вважати одночасно нарратором і, за припущеннями дослідників, головним героєм оповідання. Назва новели *Йожіка* теж слугує підставою до таких припущень, адже, як вже згадувалося, справжнє ім'я автора було Йожеф, а заголовок новели – це пестливе звертання до дітей із таким ім'ям. Крім того, новелу письменник присвятив своїй нянечці Єві.

У новелі у повному обсязі Геза Чат знайомить читача з атмосферою житла, у якому бабуся разом із нянечкою виховує хлопчика-сироту, та зображає внутрішні переживання й особисте світосприйняття дитини, показує довколишній світ, моральні аспекти людських стосунків, викриває страх, тривоги, незадоволення хлопчика. Перед читачем відкривається складний світ усталених звичаїв, монотонне дотримання церемоній сніданку, пиття кави, прогулянок, увімкнення та вимкнення світла – нескінчена обридлива круговерть подій, єдиною відрадою серед яких є сон. Перед читачем постають картини численних епізодів з дитинства хлопчика, постаті бабусі, нянечки, матері, яка померла під час народження сина, батька, який через втрату жінки покінчив життя самогубством, бабусиною адвоката та негативні фігури поліцейського, знайомих, сусідів. Новела *Йожіка* закінчується стислим підсумком спогадів самого автора: “Ось таким було моє життя в той час”.

Розглянемо декілька прикладів з перекладу новели Гези Чата *Йожіка*, виконаного молодим фахівцем-початківцем. Виявлені в перекладі помилки часто пояснюються недостатнім володінням іноземною мовою, нестачею відповідних культурологічних знань або недотриманням індивідуального художнього стилю автора.

Приклади з перекладу подаються з подальшим аналізом і можливим поясненням виникнення помилок.

1. Уже у першому реченні твору перекладач робить помилку через те, що недосконало володіє угорською мовою, не розуміє кого стосується у реченні слово *rendesen* (зазвичай).

*«Reggel, amikor kinyitottam a szemeimet, fölálltam az ágyamban, és kibámultam a zöld koralátháló fölött **rendesen** még nagymama nem kelt föl»* (Csáth 1994: 137).

Переклад:

*«Вранці, коли я розплющив очі, піднімався з ліжка і виглядав через зелений бортик, бабуся **зазвичай** ще спала».*

Геза Чат використовує у реченні інверсію: слово *rendesen* характеризує дії хлопчика, а не його бабусі. Не бабуся зазвичай ще спала, коли хлопчик піднімався з ліжка, а Йожіка, зазвичай, виглядав над зеленим бортиком сітки, поки бабуся ще спала.

2. У наступному прикладі бачимо невідповідну пунктуацію та порушення художнього стилю першотвору.

*«A szomszéd szobában, a hálószobájában a tükörsztalon **erőlködve**, hetvenkedve pislogott az olajmécses, **mintha meg akarta volna akadályozni, hogy reggel legyen**. A becsukott ablaktáblák rései azonban már ki vannak töltve ezüstös-aranyos fényvel, innen lehet tudni, hogy **a mécs hiába erőlködik**»* (там само).

Переклад:

*«У сусідній кімнаті, в її спальні, на трюмо **напружено та чванливо** жеврів каганець, **ніби хотів перешкодити, настанню ранку**. Незважаючи на це, щілини зачинених віконниць вже наповнилися срібно-золотим сяйвом, тому каганець **дарма старався**».*

Перекладач художньої літератури завжди повинен приділяти особливу увагу використанню спільнокореневих слів, адже це є, як і у цьому уривку, проявом індивідуального стилю письменника. Тому угорський дієприслівник *erőlködve* (*напружено*) та дієслово *erőlködik* (*напружується*) обов'язково потрібно у тексті зберегти. Використане дієслово *staravся* в цьому випадку призводить до порушення художнього стилю.

Запропонований перекладачем український варіант *хотів перешкодити, настанню ранку* фрази *meg akarta volna akadályozni, hogy reggel legyen* окрім того, що містить зайву кому, стилістично не відповідний, а художній переклад вимагає від перекладача винахідливості, поетичної творчості. Пропозицією на можливий переклад фрази є *ніби хотів зупинити прихід ранку*.

3. На переклад реалій, зокрема побутових реалій, кожний перекладач повинен звертати особливу увагу. Йожіка розповідає про сусідку Тецу та її чоловіка-виноградаря, які часто навідували бабусю, щоб полестити їй та випити зайву чарку слив'янки.

«...Kati kihozta a szilvóriumot, és a vincellérpár kapott belőle egy-egy pohárral» (там само, 139).

Переклад:

«...Kati діставала слив'янку з комірки і виноградареві з дружиною перепало по бокалу».

Українська лексема *бокал* в жодному разі у цьому контексті не може бути відповідником угорського слова *pohár*. Тут йдеться про угорську фруктову горілку – паленку (слово має слов'янське походження, відсилає нас до процесу її виготовлення, тобто випалювання, перегонки фруктового спирту). А паленку зі слив називають сливовицею. Оскільки йдеться про спиртний напій, міцність якого щонайменше 38% об., його зазвичай п'ють не з бокалів, а з *чарок*.

4. Поміж тим сусідка та її чоловік, використовуючи добросердечність бабусі, обкрадали її і половину прибутку з урожаю забирали собі.

«A termés felét a saját zsebükre adták el» (там само).

Переклад:

«Половину врожаю клали у свою кишеню».

Окрім того, що речення сформульовано доволі недбайливо (якою повинна бути та кишеня, в яку можна покласти половину врожаю?), очевидно перекладач не взяв до уваги, що в наступному реченні дядько Герьо зауважує, що обсяг поставленої кількості слив не складав й половини того, що він бачив у сливовому саду. Тому варто замінити словосполучення *половину врожаю* на *половину прибутку з врожаю*. Варто також звернути увагу на наявний в угорській мові вираз: *a saját zsebére dolgozik*, тобто *працює на свою (кишеню) вигоду*.

5. Йожіка у свої розповіді про ранкові події з пори дитинства описує одяг, у який після процедур ранкового туалету одягала його нянечка.

«Közben rám adta fodorgalléros fehér ingemet (sose tudtam megszokni a fodrait, különösen a csuklómat bántották a kezelők) és a sötétkék bársonyruhámat gyöngyházgombokkal» (там само, 137).

Переклад:

«Тим часом нянечка надягала на мене білу сорочку з гофрованим комірцем (ніколи не міг звикнути до тих воланів, особливо заважали манжети на зап'ястках) і темно-синю оксамитову сукню з перламутровими гудзиками».

Тут, на перший погляд, спостерігається невідповідне використання лексеми у мові перекладу. Слово *сукня* українському читачеві може здаватися неправильним добром еквіваленту, адже йдеться про хлопчика, а не дівчинку. Варто однак пригадати, що у кінці 18 століття незалежно від статі було прийнято одягати дітей у суконку. Це вбрання носили як хлопчики, так і дівчатка аж до 6–7-річного віку (Szilvási 2012). У цьому випадку доцільно б було лексему *ruha* помітити позначкою, а у примітці надати пояснення такої традиції, або слово *ruha* перекласти одним з українських відповідників: *одяг, одяжина, вбрання, наряд* тощо.

6. У наступному епізоді дитина сидить на килимі і розглядає родинні фотографії. На світлині бачить свого батька. Батько одягнений в *мадярські панталони, заправлені у чоботи*. Між іншим батько Йожіки був вихідцем із світської сім'ї, що пізніше став відомим адвокатом, обіймав посаду головного прокурора. Тобто він був одягнений так, як це було прийнято у тогочасних вищих верствах населення.

«Ott van az apám gyerekkori arcképe is. Magyar nadrágbán, csizmában van levéve» (Csáth 1994: 138).

Переклад:

«Там також є портрет з дитинства мого тата. В портах, заправлених у ботинки».

Пасткою для перекладача виявилось словосполучення *magyar nadrág*. Це – реалія з матеріальної культури угорців, з етнографічними довідками якої можна ознайомитись, наприклад, на сторінці Національної бібліотеки імені Ференца Сечені (МЕК). Угорські панталони – це штани вузького крою у передній частині з клапаном (ширинькою). Їх шили з синього чи чорного сукна і з підкладкою з фланелі. Назву *ellenzős nadrág* штани отримали завдяки звисаючій передній частині шириньці (*ellenző*). Знизу до штанин пришивалися штрипки (*talpaló*), аби штани не задиралися наверх у чоботах. Чоловічі панталони вузького крою підкреслювали належність до верхніх верств суспільства. Уперше мадярські штани в гардеробі шляхтичів та гусарів, прикрашені шнуровим оздобленням, з'явилися у 17 столітті. Поступово такі панталони із ширинькою почали з'являтися й у гардеробі лакеїв, студентів і більш забезпечених представників селянства. І хоча за чинними у 18 столітті конвенціями такі штани носили і кучери, і наймити, однак ще й у минулому столітті таке вбрання вважалося вираженням багатства та гідності.

Отже, запропонований перекладачем варіант *в портах, заправлених у ботинки* не можна вважати вдалим, тим паче, що такі панталони одягали до чобіт, а не до ботинок. А *порти* за наданим у Великому тлумачному словнику сучасної української мови поясненням – це застаріле, рідко вживане словосполучення *штани з полотна* (ВТССУМ: 1072).

Між іншим, батько автора новели *Йожіка* теж був відомим на той час адвокатом, і на світліні кінця 19 століття він, ймовірно, позував у подібному одязі (Vámos 2013):

ЛІТЕРАТУРА

- ВТССУМ – Бусел, В.Т. (уклад. і гол. ред.) 2009, *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ: Перун.
- Csáth, G. 1994, Józsika. In: *Mesék, amelyek rosszul végződnek*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 137–141.
- MEK – Ellenzős nadrág, magyar nadrág. – *Magyar Elektronikus Könyvtár/MEK* <<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1841.html>>.
- Szilvási, K. 2012, A kébbe öltöztetett kislány esete az idős nénivel – avagy tényleg a fiúk színe a kék, a lányoké pedig a rózsaszín? In: Paoletti, J. B., *Pink and blue: Telling the boys from the girls in America*. Bloomington: Indiana University Press, 100. – <<https://www.mammba.hu/?s=k%C3%A9bbe+%C3%B6lt%C3%B6ztetett+kisl%C3%A1ny+esete+az+id%C5%91s+n%C3%A9nival>>.
- Vámos, M. 2013, És nincs segítség. *Élet és Irodalom* 50. évf., № 24. – <<http://www.vamosmiklos.hu/index.php/2013-09-17-15-18-19/irhatnam-polgar/865-mai-mitoszok-865>>.